

Bizonyítási rendszerek és az igazság kiderítése büntető ügyekben

BÁRD KÁROLY

A móri ügy kapcsán vizsgáljuk a büntető perbeli bizonyítás kérdéseit, és a konferencia címe azt sejteti, mintha a szabad bizonyítás rendszere is okolható lenne az igazságszolgáltatás tévedése miatt, a bírói műhibákért. Leszögezem: nem látok esélyt a formális vagy kötött bizonyítási rendszerhez való visszatérésre- ezt nem is tartanám kívánatosnak. Ugyanakkor előadásomban azt igyekszem bizonyítani, hogy bizonyítékok értékelése során a bíró jól teszi, ha figyelemmel van kötött vagy, ahogy azt szokták időnként nevezni, a legális bizonyítási rendszer mögött meghúzódó megfontolásokra.

Megismétlem, amit az előttem szólók elmondtak: jelenleg nem tudjuk még, hogy a móri ítélet helyes vagy nem helyes, vagyis érvényes a *res iudicata pro veritate habetur* tétele. De nyilvánvaló, hogy amennyiben felmerül a hiba *lehetősége*, akkor nekünk, jogászoknak kell erről beszélnünk. Többen bíralták az OIT elnökének első nyilatkozatait, azt követően, hogy kétségek merültek fel a móri ítélet helyességéről. Ő arra hivatkozott, hogy a bíróságok hozott anyagból dolgoznak, meg azt, hogy a bírák is emberek, ezért tévedhetnek. Valóban lehet bírálni e reakciót, mint ahogy azt is, hogy abban a pillanatban, hogy a bíróságok tévedésének a lehetősége felmerült, a másodfokú ítélet eltűnt az ítélet tábla honlapjáról. De egy kicsit megértem, hogy a bírák elsőre zavartan, kapkodva reagáltak.

Említettem a vélelmet: a jogerős döntés az igazságot deklarálja. De a közvélemény, éppen a tét nagysága miatt - emberek évekre, esetleg örökre elveszíthetik szabadságukat - azt várja el, hogy a *res iudicata pro veritate habetur* tétel ne csak vélelem, hanem valóban, igaz is legyen.

Azt, hogy tévedni emberi dolog a közvélemény az igazságszolgáltatásra nézve nem tartja elfogadhatónak. És úgy gondolom, ez az emberfeletti elvárás az oka a közvélemény fokozott érdeklődésének és indulatos bírálatának, ha az igazságot veszélyeztetve látja. És

ugyanaz a csaknem teljesíthetetlen követelmény váltja ki a bírák, a bírósági vezetők makacs ellenállását, az elutasítást, és a vitától való elzárkózást, ha a bírói tévedés lehetőségét szóba hozzák.

A jogerős ítélet még hatályban van, ezért ma nem a móri ítéletről, hanem a móri ügy, illetve ítélet körüli találgatások kapcsán azokról a csapdákról kívánok szólni, amelyek a büntetőeljárásban a helyes tényállás-megállapítást veszélyeztetik. Azokat a veszélyforrásokat kívánom számbavenni, amelyek a hatályos büntető eljárási jogunkban, és azon belül, a szabad bizonyítás rendszerében rejlenek.

A szabad bizonyítási rendszer megszületését rendszerint vívmányként értékeljük, úgy gondoljuk: bevezetésével az ész jutott hatalomra. A szabad bizonyítási rendszer az egyes ember megismerési lehetőségeit illetően optimista szemléletet tükröz. De, mondhatjuk, a szabad bizonyítási rendszerben a felvilágosodás emberének gögje is kifejezésre jut, és ez a gög a kontinentális bírót ma is jellemzi. Korlátlanak gondolja megismerési potenciálját, úgy hiszi, képes egyedül az igazságra rálelni és ebben mindenki más inkább csak akadályozza.

A perbeli bizonyítás módjának elmúlt ezer éves történetére visszatekintve, azt látjuk, hogy először, a korai középkorban az istenítéletekkel a földöntúli hatalomra bízták a büntetőjogi felelősség eldöntését. A mai felfogásunk számára egzotikus és irracionális „igazság-megállapítási” módszer az ember megismerési potenciáljával szembeni szkepszist tükrözte. Az istenítéletek helyébe lépő formális vagy legális bizonyítási rendszer már a ráció térhódításának kezdetét jelzi. A felhasználható bizonyítékok körére és az értékelésükre vonatkozó szabályokkal azt ismerik el, hogy az ember képes a valóság feltárására. A két szemtanú vallomásának vagy a beismerésnek teljes bizonyítékként elismerése azt a tapasztalatot sűríti szabályba, hogy ily módon rendszerint az igazságra derül fény.

De a formális bizonyítási rendszer egyúttal az *egyes ember* megismerési lehetőségeivel és ítélőképességével szembeni szkepszist is jelzi: nem bízzák a döntéshozóra, hogy a

konkrét ügyben a ráció szabályait maga alkalmazva tárja fel a valóságot; a megismerés módszerét és a megismerés eredménye értékelésének mikéntjét előre meghatározzák. A formális bizonyítási szabályokkal az individuuum megismerési képességének korlátjait deklarálják; a formális szabályok funkciója, hogy a tökéletlen emberi megismerést korrigálják és ezzel a helytelen megismerésnek és a hibás döntésnek elejét vegyék. Mind a mai napig ezt szolgálják a megismerés és az értékelés szabadságát korlátozó rendelkezések. Az angolszász rendszer formális bizonyítási szabályai például egyértelműen az esküdszéki rendszer gyengéit, mindenekelőtt a laikus döntéshozók megismerési potenciáljának hiányosságait hivatottak ellensúlyozni. A kontinentális eljárási jogban kevésbé érzik annak szükségét, hogy formális szabályokkal előzzék meg a hibás tényfeltárást. Ennek gyökere az a hit, hogy a hivatásos bírói kar szakmai szocializációja során elsajátította a megismerés helyes módszereit és nem követ el olyan hibákat, mint a beavatlanok. A német büntető perrendtartás például csak a hivatásos bíró számára engedélyezi a nyomozás iratainak tanulmányozását, az ülnökök ettől el vannak zárva. Attól tartanak ugyanis, hogy a laikusok az iratok alapján előzetes véleményt alkotnának a történekről és - nem lévén hivatásosok - e prekoncepcióhoz igazítva szelektálnának a tárgyaláson ismertetett információk közül.

A szabad bizonyítási rendszerrel aztán a racionalizmus uralomra jut: az értelem révén mindenki képes az igazság megismerésére – így szól a racionalizmus optimista ismeretelméleti tétele - ez az univerzális kognitív kompetencia elve. Minden információ használható az igazság megállapítására, ha az a mindenki számára hozzáférhető ésszerűség kritériumának megfelel, és minden értelmes döntéshozó képes arra, hogy felmérje: milyen súlyt kell az adott információnak tulajdonítani.

Pedig lehetséges, hogy a szabad bizonyítás rendszert inkább a rezignáció szülte, az a felismerés, hogy az egyes bizonyítékok meggyőző ereje túlon túl kontextustól függő ahhoz, hogy azt minden esetre előre meg lehessen határozni. Amennyiben sikerült volna mégis a meggyőző erő mérésére megbízható sémát találni, mint ahogy azt a korai felvilágosodás gondolkodói vélték, akkor talán másképp alakult volna a bizonyítási rendszer sorsa. De ezen most már csak spekulálhatunk.

De ne feledjük azt sem, hogy a szabad bizonyítás nem elsősorban ismeretelméleti felismerésnek köszönhette a létét, hanem politikai megfontolásnak: úgy gondolták, hogy a bizonyítási eljárás felszabadítása a „jogi béklyók” alól a feltétele annak, hogy a kívánatosnak tartott laikus bíraskodást bevezessék. De emlékezünk az angol típusú esküdszék rövid történetére a kontinensen. Az „igazi” zsűri megszűnt, ám a szabad bizonyítás rendszere maradt.

Nos ha elfogadjuk, hogy a szabad bizonyítás rendszere inkább politikai motívumok miatt váltotta fel a formális bizonyítási rendszert, és ha elfogadjuk, hogy bevezetése nem feltétlenül az ész diadalát jelentette, továbbá, ha felidézük, hogy a formális bizonyítási szabályokat arra találták ki, hogy az esendő, tévedésre hajlamos döntéshozót segítsék, akkor bizonyára óvatosabban ítéljük meg a mai rendszerünket. És talán a bírák is felülvizsgálják azt az álláspontjukat, hogy legjobban egyedül, mások – a törvény vagy a felek – segítségével juthatnak a tudás birtokába.

Mert ne feledjük: a formális bizonyítási szabályokba pszichológiai felismeréseket sűrít a jog, és nem árt, ha ezeket a bíró szem előtt tartja. *Karl Peters* tübingeni professzor munkatársaival a 70-es évek közepén több mintegy 1100 perújítási ügy alapján igyekezett azokat a veszélyforrásokat megállapítani, amelyek hibás döntést eredményezhetnek. A bírói meggyőződés kialakulásáról szóló elemzésében arról ír, hogy a bizonyítási anyag hamis értékelésének veszélye áll fenn akkor, ha a bíró ügynevezett *elővigyázatossági szabályokat* - Vorsichtsregel- figyelmen kívül hagy. Ezek alatt olyan szabályokat ért, amelyekből ugyan nem vezethető le teljes bizonyossággal egy adott eredmény, amelyek maguk sem feltétlenül egészen egyértelműek, de amelyek elővigyázatosságra intik a bírót, mielőtt egy esemény megtörténtéről bizonyosságot alakítana ki magában. Ezek valójában a korábbi időszak formális bizonyítási szabályai, amelyekben igazságügyi tapasztalat és hétköznapi megismerési szabályok sűrűsödnek. Idézem *Peters*-t: bizonyossággal állítható, hogy a korábbi jogban ismert bizonyítási szabályok alkalmazásával illetve figyelembe vételével a hibás bírói ítéletek közül jó néhány elkerülhető lett volna.

A bizonyítási tilalmak egy része is ezt a célt szolgálja, a megismerés megbízhatóságát hivatottak szolgálni és mindenek előtt annak kívánják elejét venni, hogy ártatlan személyt elítéljenek. Hangsúlyozom, ez a bizonyítási tilalmak egy részére igaz, más részüknek a perbeli megismerés precizitásához, illetve ahhoz az érdekhez, hogy ártatlant ne ítéljenek el, nincs közük. Ezek utóbbi tilalmak emberi jogi megfontolásokból, a perbeli megismeréstől független szubsztantív értékek védelme érdekében tiltanak bizonyítási módszereket illetve rendelik, hogy a tilalom ellenére szerzett bizonyítékot a döntéshozó hagyja figyelmen kívül. Számos eljárási jog tiltja, vagy legalábbis rendkívül szűk korlátok közé szorítja például az éjszakai házkutatást. Ennek indoka a magánszféra tiszteletének biztosítása és nyilván nem az elképzelés, hogy a helyes tényállás megállapítása csak akkor biztosított, ha a házkutatást az éj leszállta előtt tartják vagy, hogy csak így óvhatjuk meg az ártatlanokat a téves elítéléstől. Sőt, a szubsztantív értékeket védő szabályok akár az ártatlan elítélését is eredményezhetik. Ennek a regényekből és filmekből ismert és a jogirodalomban is gyakorta idézett drámai esete, amikor a lelkész vagy a védő a rábízott titok feltárásával ártatlant menthet meg az alaptalan elítéléstől

Azokat a bizonyítás-értékelési tilalmakat, amelyekben önálló szubsztantív értékek öltönek testet, a kontinentális jog még úgy-ahogy hajlandó befogadni. Ennek oka, hogy ezek nem vonják kétségbe a bíró képességét arra, hogy felmérje a bizonyítékok erejét, azok hitelt érdemlőségét, ami a szabad bizonyítás alaptétele, mert egyszerűen nincs közük a büntető perbeli megismeréshez, attól független értékek védelmére hivatottak.

Ezt a tételmet jól példázza az, ahogy a bíróságok a mi régi büntető eljárási törvényünknek – az 1973. évi I. Törvénynek – 1989-ben beiktatott szabályát értelmezték, azt a rendelkezését, amely a törvényellenesen megszerzett bizonyíték kizárásának generális szabályát vezette be.

Nyilván még sokan fel tudják idézni az említett rendelkezést: eszerint ”az e törvény rendelkezéseivel ellentétesen lefolytatott bizonyítás eredménye bizonyítékként nem

vehető figyelembe.” Nos, e szöveg nem differenciált az eljárási szabályok között, a nyelvtani értelmezés szerint a Be. bármely – legalábbis a bizonyításra vonatkozó – rendelkezésének megsértésére a bizonyíték kizárását helyezte kilátásba. A Legfelső Bíróság ezzel szemben úgy foglalt állást, hogy e rendelkezés nem általában zárja ki az eljárási törvény rendelkezéseinek megsértésével megszerzett bizonyítékot, hanem csak a kényszerrel kicsikart vallomás felhasználásának tilalmát írja elő.

Ezt azzal magyarázta, hogy a Be. már korábban is tiltotta, hogy bárkit erőszakkal, fenyegetéssel vagy más hasonló módon vallomásra kényszerítsenek, csak hogy a Be. eredeti szövege nem rendelkezett arról, hogy mi legyen a kényszerrel megszerzett vallomás sorsa, és a Legfelsőbb Bíróság szerint ezt a hiányt pótolta a Be. 1989. évi módosítása. Eszerint, olvashatjuk a Legfelsőbb Bíróság egyik 1996-ban közzétett határozatában „a törvény módosított szövege nem hagy kétséget aziránt, hogy az bizonyíték kizárását előíró rendelkezés a tilalmazott eljárási magatartás (kényszer, illetve fenyegetés) kogens szankcióját állapítja meg.” Egy évvel később a Legfelsőbb Bíróság ugyanezen felfogás alapján minősítette tévesnek, annak a megyei bíróságnak az eljárását, amely kirekesztette az értékelése köréből a gyanúsított vallomását, mert annak jegyzőkönyvezése során a nyomozó hatóság eljárási hibákat vétett: a jegyzőkönyvből például nem tűnt ki, hogy mikor kezdődött és meddig tartott a kihallgatás és az sem, hogy mikor melyik rendőrtiszt hallgatta ki a gyanúsítottat. A Legfelsőbb Bíróság szerint a bizonyítékok kirekesztene nem lehet, mert hiszen a gyanúsítottal szemben „vallomásának felvételekor a nyomozó hatóság kényszert nem alkalmazott.”

Megjegyzem, nem minden bíróság követte a legfőbb bírói fórum értelmezését, de azokban a közzétett és számomra hozzáférhető ítéletek zömében, ahol a bíróságok eltértek a Legfelsőbb Bíróság álláspontjától, a törvényellenesen megszerzett bizonyítékok kizárására vonatkozó szabályt arra hívták fel, hogy ily módon hatékonyabban érvényesüljön az önvádra kényszerítés tilalma. E határozatokban a bíróságok a terhelt vallomására vonatkozó garanciális rendelkezéseket terjesztették ki olyan helyzetekre, amelyekről a törvény kifejezetten nem szólt.

Csak elvétve találtam olyan ítéleteket, amelyekben a bíróságok a bizonyíték kizárásával szankcionálták a bizonyítás–felvétel azon formális szabályainak megsértését, amelyek a gyanúsítottak és a tanúk vallomásának önkéntessége mellett a bizonyíték megbízhatóságát is garantálni hivatottak. És ami feltűnt az az, hogy erre csak akkor került sor, amikor a kérdéses bizonyíték kizárása az ügy érdemi kimenetelét nem befolyásolta, a kizárt bizonyíték nélkül is igazoltnak látták a bíróságok a vádlott bűnösségét.

A bírói gyakorlat averziója a bizonyítási tilalmakkal, a bizonyítékok kizárását rendelő szabályokkal szemben érthető, kivált, ha azok azt a célt szolgálják, hogy a döntéshozót a helyes tényállás megállapításában segítsék. Ezek ugyanis felfoghatók olyan szabályoknak, amelyek mégiscsak meghatározott értéket rendelnek valamely bizonyítási eszközhöz – nevezetesen nulla éftéket, zero bizonyító erőt – és ez természetesen ellenkezik a szabad bizonyítás alaptételével, hogy a bizonyítékok súlyának mérlegelése kizárólag a bíróra tartozik.

Mindezzel azonban nem a formális bizonyítási rendszer elemeinek újra-bevezetése mellett érvelek, bár megjegyzem, vannak olyan alapvetően a kontinentális modellt követő országok, ahol van, létezik egy-egy, a formális bizonyítási rendszerből örökölt szabály. Hollandiában pl. ahol az anonim tanúvallomások felvételére vonatkozó rendelkezések nagyon hasonlatosak a mieinkre, azt is kimondja az eljárási törvény, hogy kizárólag anonim tanúvallomásokra bűnösséget megállapító ítélet nem alapozható. Az olasz büntető perrendtartási törvény pedig viszonylag széles körben kizárja a hallomás-tanúk vallomásának (*hearsay evidence*) értékelhetőségét.

Amiért mégis azt mondom, hogy a világ mégsem a formális bizonyítási rendszer újra-bevezetésének az irányába halad, azt a nemzetközi törvényszékek követte eljárási módra alapozom. Ismeretes, hogy a jugoszláviai törvényszék eljárási szabályai, amelyeket maguk a bírák alkottak, igyekeznek ugyan ötvözni a kontinentális és az angolszász modell elemeit, de mégiscsak inkább az utóbbihoz áll közel. De éppen az előterjeszhető, felhasználható bizonyítékok körének meghatározása és a bizonyítékok mérlegelése

területén e szabályok jóval rugalmasabbak és inkább a szabad bizonyítás rendszeréhez közelítenek, mint ami az angolszász modellben elfogadott. Ennek oka nyilván az is, hogy a formális bizonyítási szabályok fennmaradása a *common law* modellben alapvetően a laikus döntéshozó testület intézményéhez, az esküdtszékhez köthető: e szabályok arra szolgálnak, hogy elejét vegyék annak, hogy az amatőr döntéshozók a látszólag impresszív információkat, amelynek azonban igazoló ereje alacsonyabb, mint amit annak a köznapi vélekedés tulajdonít (egyszerű példa: a büntetett előélet) figyelembe vegyenek és így tévesen jussanak a bűnösség megállapítására.

De a formális bizonyítási rendszert igazoló gondolatot ma is megszívlelendőnek tartom: e gondolat pedig az, hogy a perbeli megismerési folyamat számos csapdát rejt, ezért nem árt, ha a döntéshozó időnként megkísérli kicsit kívülről szemlélni a dolgok állását és megkérdezi önmagától, hogy vajon más, ésszerűen gondolkodó ember vele azonos következtetésre jutna-e.

Ez persze akkor működik, ha nem a bírónak kell viselnie a meggyőzés terhet, nem önmagát kell meggyőznie. Lélektanilag kivitelezhetetlen, hogy miközben a vádban írtak valóságának bizonyítását végzem és eközben alakul a meggyőződésem, időnként megálljak és megkérdezzem magamtól: vajon egy ésszerűen gondolkodó kívülálló is így érezne?

Ez gondolkodási séma az olyan rendszerben működik, ahol a feleknek kell a bírót meggyőzniük. Egy ilyen rendszerben talán képes vagyok döntéshozóként önmagammal vitatkozni és feltenni a kérdést: bár én úgy látom, hogy a vádban írtak igazoltak, de vajon mindaz, amit elém terjesztett a vádló, és amit a védelem ezzel szemben előadott, más ésszerűen gondolkodó döntéshozóban sem hagyott volna kétséget a vádlott bűnösségét illetően?

Sajnos a mi rendszerünk nem ilyen. Ezt igazolja a másodfokú ítélet indokolása: ebből úgy tűnik, hogy első fokon egy kétszereplős játszma folyt – de nem a vádló és a védő, hanem a bíróság és a védelem között. A védelem próbálkozik, de kísérleteit a bíróság sikeresen

visszaveri. Csak egy példát említek: az első fokú ítéletet értékelve az ítéletábra dicsérőleg említi, hogy a Kaiser Ede alibijét igazoló tanúk vallomásait a bíróság részletes körültekintéssel és elemzéssel indokolta és hibátlanul *cáfolja* a tanúk szavahihetőségét. Mintha a bíró feladata lenne a védelem tanúinak szavahihetőségét cáfolni.

Egy évtizeddel ezelőtt volt esély arra, hogy egy olyan eljárási rendszert vezessünk be, amely világossá teszi, hogy a perben kinek mi a szerepe és ez minden bizonnyal jobban biztosította volna, hogy a bíró valóban a felek felett állva, pártatlanul ítélkezhesék. Akkor a kísérlet elbukott, a tiszta ügyféli modell bevezetése a gyakorló jogászok többségének ellenállása meghiúsította. A helyzetet mégsem tartom kilátástalannak. Az eljárási törvény még a mai formájában is kellő mozgásteret hagy a per szereplőinek és garantálhatja az előítélet-mentes döntéshozatalt, de csak akkor, ha mindenki tartja magát ahhoz a szerephez, amit a törvényhozás számára kijelölt.